

УДК 347.5

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗНАХІДКУ
THE ACTUAL PROBLEMS OF ACQUISITION OF OWNERSHIP ON MISLAID PROPERTY

Щербатюк О.Є.,
здобувач
Хмельницького університету управління та права

Проаналізовано правовий режим знахідки, як різновиду безхазяйних речей. Визначені суб'єкти набуття права власності на знахідку та моделі їх поведінки. Визначені проблеми практичної реалізації порядку набуття права власності на знахідку.

Ключові слова: право власності, набуття права власності, виникнення права власності, безхазяйна річ, знахідка.

Проанализирован правовой режим находки, как разновидности бесхозных вещей. Определены субъекты отношений относительно приобретения права собственности на находку и модели их поведения. Определены проблемы практической реализации порядка приобретения права собственности на находку.

Ключевые слова: право собственности, приобретение права собственности, возникновение права собственности, бесхозная вещь, находка.

The legal mode of mislaid property as varieties of abandoned property was analyzed. The subjects of relations of acquisition of ownership on mislaid property and models of their conduct were determined. The problems of practical realization of order of acquisition of ownership on mislaid property were determined.

Key words: ownership, acquisition of ownership, origin of ownership, abandoned property, mislaid property.

Актуальність теми. Ринкові відносини стимулюють розвиток правового регулювання відносин власності, і через це вектор нормативно-правового забезпечення таких відносин спрямований на максимізацію використання споживчих якостей предметів матеріального світу. Корисність, як одна із характеристик речей як об'єктів цивільних відносин, обумовлює напрямки їх використання та модель поведінки учасників суспільних відносин стосовно них. Тому цілком логічним вбачається, що найбільшу увагу суб'єкти таких відносин спрямовують на речі, які можуть найбільш повно задовольнити їх потреби. Отже каталізатором відносин власності виступають споживчі властивості речей та їх оборотоздатність. Приналежність речей до предметів цивільного обігу обумовлює необхідність та особливості їх правового режиму, що в свою чергу суттєво впливає на механізми правового регулювання. Вибуття речі із цивільного обігу, з точки зору ринкових відносин, недоцільно та неприпустимо, якщо звісно не має жодних законних підстав для обмеження такого обігу. Однак, існують випадки, коли речі все ж таки тимчасово вибувають з цивільного обігу, потрапляючи в категорію так званих безхазяйних речей. Правовий режим таких речей має низку особливостей, однак, в кінцевому результаті, він спрямований на якомога скоріше їх повернення до цивільного обігу та на перетворення їх в об'єкти відносин власності. В цьому аспекті особливої уваги заслуговує така категорія предметів матеріального світу, які поєднуються ознаками інституту знахідки. Актуалізація правового режиму речей, що об'єднуються родовим поняттям «знахідка» пояснюється специфічним режимом повернення таких речей до цивільного обігу та особливостями набуття права власності на них особою, що їх віднайшла.

Ступінь наукової обробки. Проблемам виникнення права власності на знахідку та питанням вдосконалення правового режиму таких речей присвячені праці таких українських та закордонних вчених як: Денбург Г., Мейер Д.І., Покровський І.О., Шершеневич Г.Ф., Енгельман І.Е., Агарков М.М., Белов В.О., Брагінський М.М., Братусь С.Н., Бенедиктов О.В., Матузов М.І., Вороніна Н.В., Стефанчук М. О., Харитонов Є.О., Голубева Н.Ю. та ін..

Мета статті. Метою даної статті є аналіз підстави набуття права власності на знахідку за вітчизняним законодавством та виявлення проблем і напрямів вдосконалення правового регулювання цієї категорії безхазяйних речей.

Виклад основного матеріалу. Залежно від суспільно-політичної обстановки в нашій країні та історичного шляху розвитку політичного режиму змінювалося відношення законодавця і вчених до різних ідей і теорій цивілістики. У післяжовтневий період проблема набуття права власності розглядалася в рамках державних господарюючих суб'єктів, інші ж учасники суспільних відносин випали з поля зору цивілістики. Первинні способи набуття права власності, не пов'язані з переходом права власності за договорами та правонами, раніше практично не регулювалися законодавством. Крім того, кількість і вартість майна, що знаходиться в особистій приватній власності громадян, була обмежена, діяла презумпція права державної власності. Вчені-цивілісти того часу лише робили спроби дати прийнятне пояснення позиції законодавця, якому, проте, неможливо визнати позитивну. Слід зазначити, що деякі ідеї, втілені в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), вже тоді отримали теоретичну розробку в працях

прогресивних вчених, проте вони не були визнані законодавчо. Після тривалого періоду централізованої, командно-адміністративної економіки, не здатної повною мірою враховувати і задовольняти інтереси громадян через свій зрівняльний підхід, суспільство вийшло на шлях вільного розвитку, де головною цінністю визнається людина, її права і свободи. Саме в результаті дисбалансу між публічними і приватними інтересами постало питання встановлення оптимального співвідношення інститутів і норм, регулюючих набуття права власності, особливо це стосувалося безхазяйного майна. Оскільки раніше власність на такі речі набувалася державою, то в умовах ринкових відносин і рівності всіх форм власності, в тому числі і приватної, держава була повинна розробити ефективні механізми забезпечення рівного доступу всіх учасників суспільних відносин до процесу повернення безхазяйних речей в цивільний обіг.

Слід зазначити, що розробка інституту «набуття права власності на безхазяйні речі» має велике значення в аспекті вдосконалення юридичного осмислення динаміки відносин власності, що пов'язане, перш за все, з проблемами правонаступництва власності та розмежування способів набуття права власності. Відповідь на питання про критерії правонаступництва в праві власності може бути основою для обґрунтування загальних теоретичних висновків, що розкривають зміст поняття «перехід прав». Суто з логічної точки зору, процес набуття права власності на знахідку, яка має власника, однак особа якого невідома, представляється як перехід права власності. Титул не виникає заново, він переходить від колишнього, хоча й невідомого власника, до нового, який набув об'єкт знахідки у встановлений законом спосіб.

При розробці теоретичних засад проблематики оформлення права власності необхідно звернути увагу на те, що стосовно права власності законодавець оперує термінами «виникнення» і «набуття». Загалом, «набуття» – одна з ключових позицій, які характеризують правовідносини власності, саме використання і реалізація суб'єктами корисних властивостей речі дозволяє говорити про набуття, відчуження, обмін. Набуття права власності – це суб'єктивне право учасника суспільних відносин, яке здійснюється шляхом реалізації норми права за допомогою активних правомірних дій, відповідних вимогам норми, що реалізується. Однак виходячи з логіки ЦК України право власності, як суб'єктивне цивільне право, виникає, тобто воно є апріорі об'єктивним явищем, яке визнають всі учасники суспільних відносин. Проте, якщо аналізувати норми ЦК України, що мають безпосереднє відношення до інституту «знахідки», то ст. 338 ЦК України говорить саме про «набуття» права власності. У чому причина такого дуалізму і яке співвідношення понять «виникнення» і «набуття»? здавалося б, що ці категорії є синонімічними, однак якщо говорити про безхазяйні речі, постає необхідність розрізняти вказані поняття. Так, В.П. Грібанов бачив причину використання стосовно права власності поняття «набуття» в тому, що більшість підстав виникнення права власності відносяться до групи юридичних дій [5, с. 205]. Отже, він розглядав набуття права як різновид виникнення права, специфіка якого полягає в тому, що виникнення права є результатом об'єктивування волі суб'єкта, в якого виникає право. Аналогічний висновок робить і А.В. Лісаченко, який зазначає, що виникненням права можна назвати будь-який початок існування нового суб'єктивного ци-

вільного права: права не було – воно виникло, незалежно від дій суб'єкта. Набуття ж передбачає певний волевольвий за своєю суттю процес, результатом якого стає початок існування права [7, с. 22, 23].

Таким чином, набуття права власності означає перехід міри правомірної поведінки, що дозволяє говорити про вступ суб'єкта до взаємодії, яка є вмістом конкретного суспільного правовідношення. Розпорядження правом передбачає припинення його в однієї особи і виникнення в іншій, але ніяк не передачу (перехід) права в його незмінному вигляді. Мова йде про якісну зміну стану об'єктивного існування речі.

Заломлюючи це на регулювання відносин власності з приводу безхазяйних речей, доцільно говорити про існування двох різних правовідносин, вмістом перших з яких є ті права і обов'язки, що раніше вже існували, а інших – знов набуті права і обов'язки, які щойно виникли з переходом речі від одного власника до іншого. Тобто, можна говорити що набуття права власності виникає в процесі переходу права власності від одного суб'єкта до іншого, при чому для цього достатньо наявності волі лише одного з них – набувача. Результатом такого « правонаступництва » є не перехід первинного права, а його припинення в першій особі і виникнення в другій, що супроводжується виникненням нового права, яке становить вміст нового правовідношення власності. При цьому титул матеріально не передається, він ніби втілюється в процесі володіння речі іншою особою. За таких умов подібний перехід відображає динаміку права власності. Хоча терміни «набуття прав» і «виникнення прав» не відрізняються єдністю змістовного навантаження, вони мають єдине сутнісне значення, яке характеризує кінцевий результат, – наявність в особи суб'єктивного права.

Важливе значення в аспекті регулювання відносин з приводу безхазяйних речей має спосіб набуття права власності. Загалом розрізняють первинні і похідні способи набуття права власності, при чому в питанні критеріїв їх розмежування одні вчені віддають перевагу критерію волі [6, с. 405-407], інші – критерію правонаступництва [11, с. 90-100]. Прибічники критерію волі до первинних відносять такі способи, при яких право власності виникає незалежно від волі попереднього власника або вперше, а до похідних – такі, при яких воно виникає по волі попереднього власника і з відома нового набувача. Ті ж, хто в основу розмежування способів виникнення права власності кладуть критерій правонаступництва, до первинних відносять ті способи, в основі яких правонаступництва немає (виникнення права власності не пов'язане з правом іншої особи на це майно), а до похідних – способи, які ґрунтуються на правонаступництві (право власності отримується однією особою від іншої). Теоретичне і практичне значення цієї класифікації полягає в тому, що залежно від способу набуття права власності по-різному визначається правове положення набувача. Якщо право власності отримується похідним способом, то, оскільки ніхто не може передати іншому більш права, ніж він сам має, до нового власника, за виключеннями, встановленими в законі, переходять права власності в такому обсязі, в якому вони належали його попереднику, у тому числі з відповідними обтяженнями. Д.М. Генкін зазначав, що недоліки у праві власності, які були у попереднього власника, переходять і до нового власника [4, с. 127].

В цьому аспекті постає питання, чи переходять обтяження права власності у випадку зі знахідкою. Ст. 337 ЦК України визначає, що знахідкою є рухома річ,

яка вибула з володіння власника чи особи, котра має інше речове право на неї, поза їх волею.

Загалом, внутрішній зміст будь-якої категорії в науці прийнято розкривати через сукупність ознак, що її характеризують. Так само і поняття «знахідки» має низку різноманітних ознак, які дають змогу трактувати це поняття і як подію, і як власне предмет матеріального світу. Якщо розглядати знахідку як подію, що саме по собі не має юридичних наслідків, то такі наслідки породжуються не фактом виявлення знахідки, а саме фактом заволодіння знайденою річчю. От чому не зовсім точним представляється конструкція запропонована законодавцем щодо визначення порядку набуття права власності на знахідку. Відповідно до ст. 338 ЦК України особа набуває право власності після шести місяців з моменту заявлення про знахідку. Однак з точки зору теоретико-методологічних засад інституту права власності за для набуття права власності мало знайти річ та заявити про її знаходження, необхідно заволодіти річчю, тобто вжити низку заходів спрямованих на фактичне закріплення цієї речі у своєму володінні. Тільки після цього в особі виникає перелік обов'язків публічного характеру, для виконання яких за нею визнається можливість захисту свого фактичного володіння від інших осіб, крім тих, кому вона за законом таку річ зобов'язана передати [2].

Якщо аналізувати суб'єктно-об'єктний склад відносин з приводу набуття права власності, то зі змісту ст. 338 можна побачити, що суб'єктами таких відносин можуть бути:

- особа, яка знайшла загублену річ;
- титульний власник загубленої речі;
- органи міліції;
- орган місцевого самоврядування.

Ст. 338 ЦК України [9] передбачає, що особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органам місцевого самоврядування, якщо: не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі; власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, міліції або органам місцевого самоврядування.

Орган місцевого самоврядування, а точніше територіальна громада, яку він представляє, може набутти право власності на знахідку в тому разі, якщо особа, яка знайшла загублену річ, подасть органам місцевого самоврядування письмову заяву про відмову від набуття права власності на неї.

Органи міліції також можуть приймати участь у відносинах з приводу набуття права власності на знахідку, вони є певним посередником між особою, що знайшла безхазяйну річ і територіальною громадою, яка є кінцевим набувачем права власності на неї в разі відмови такої особи. Так, відповідно до ст. 338 знайдені транспортні засоби передаються на зберігання міліції, про що робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації. Якщо протягом шести місяців від дня опублікування цього оголошення власник або інша особа, яка має право вимагати повернення транспортного засобу, не будуть виявлені або вони не заявлять про свої права на транспортний засіб, міліція має право продати його, а суму виторгу внести на спеціальний рахунок у банку. Якщо протягом трьох років колишній власник транспортного засобу не вимагатиме передання йому суми виторгу, ця сума переходить у власність терито-

ріальної громади, на території якої було знайдено транспортний засіб. Таким чином, органи міліції виконують посередницьку функцію щодо передачі грошового еквіваленту вартості знахідки теоріоріальній громаді після того як спливає зазначений термін.

Як бачимо, необхідною умовою для настання права власності на знахідку за законом є звернення до органів місцевого самоврядування чи міліції. Справа в тому, що в ЦК України, у контексті, який нас цікавить, не згадується обов'язковість пошуку особи титульного власника знахідки ні для кого із суб'єктів досліджуваних правовідносин. Це жодним чином не сприяє забезпеченню й захисту законних прав і інтересів титульного власника загубленої речі. Тобто формально для набуття права власності слід тільки повідомити зазначений в ЦК України орган й очікувати спливу необхідного строку. У зв'язку із цим, думка М. Миколаєва про те, що «невжиття заходів щодо пошуку власника речі, по чій біч провіні це не відбулося (особи що знайшла річ або органу, уповноваженого проводити розшук), не може спричинити виникнення в особи, що знайшла річ права на знахідку» при її справедливості, на жаль, не має під собою нормативної основи, що необхідно врахувати при наступному вдосконалюванні цивільного законодавства [1].

Низку спірних питань викликає й останній з елементів переліку ст. 338 ЦК України, – заява особи уповноваженому органу щодо набуття права власності на знахідку. Зокрема, незрозуміло: чи може із заявою у відповідні органи звернутися той або інший незаконний власник, що втратив річ, і за яким сценарієм будуть розвиватися його відносини з особою, що знайшла річ чи титульним її власником. Таким «без титульним» власником цілком може бути, наприклад, покупець по недійсній угоді купівлі-продажу, що придбав річ, а, втративши її, вживає заходів до розшуку останньої.

У цій і інших подібних ситуаціях, варто орієнтуватися на норму, яка встановлює, що набувач речі, в тому числі і знахідки, вправі захистити річ якою він фактично володіє від будь-якої особи, крім законного власника. У цьому випадку для нас досить істотним є той факт, що особа яка знайшла річ не може бути зарохвана ні до числа перших, ні до числа других. На цій підставі право такого незаконного власника повернути собі загублену річ від особи яка її знайшла не повинне піддаватися сумніву. У той же час очевидно й те, що особа, яка вчинила крадіжку речі, а потім її втратила, ні при яких обставинах не має права одержати таку річ назад, оскільки відповідно до ст. 337 ЦК України втратити річ має саме титульний власник. Як відзначає В.І. Арчинова, незважаючи на те, що при такому розвитку подій майно вибуває зі сфери господарського обігу всупереч волі його титульного власника, встановлення факту крадіжки є підставою для повернення речі її власникові й виключенню можливості набуття права власності особою що знайшла дану річ [8].

Цікавим аспектом аналізованого порядку набуття права власності є відмова особи що знайшла її від набуття такого права. Питання полягає в тому, яким саме чином відбувається ця відмова та який порядок подальших дій органу місцевого самоврядування та міліції стосовно порядку набуття ними права власності на таку знахідку. Наріжним каменем є практика, якою користуються органи міліції стосовно знахідок – транспортних засобів, які після закінчення шестимісячного строку набуваються такими органами як благодійна допомога. При цьому органи міліції, як правило, не вчиняють дій спрямованих на розшук титульного власника, а благодійну допомогу

оформлюють через підставну особу. При цьому така операція не оподатковується. Постає нагальна необхідність чіткого врегулювання процедури набуття права власності на транспортний засіб уповноваженими органами, у разі відмови особи яка знайшла такий засіб, та визначити їх обов'язок вжити необхідних заходів з метою розшуку особи титульного власника й встановлення відповідальності за невжиття таких заходів [3].

Слід також звернути увагу на те, що ЦК України не достатнім чином конкретизує порядок зберігання знахідки, а саме яким чином та хто має її зберігати, а також чи може особа яка її зберігає використовувати знахідку протягом шести місяців до набуття на неї права власності або до моменту її повернення титульному власнику.

На увагу заслуговує також запропонований законодавцем термін – шість місяців. Тут варто зазначити, що початок спливу даного строку законодавець зв'язує не з моментом втрати власником речі, а саме з моментом її виявлення й заявлення про це в органи міліції або місцевого самоврядування. Строк втрати може перевищувати шість місяців, однак це не має юридичного значення: тільки після закінчення даного строку, з моменту заяви про знахідку, підлягає відхиленню позов титульного власника, що втратив річ, до сумлінного набувача про її витребування. Тобто заявлення про знахідку повинно мати певну форму, яка виражається у комплексі конкретних та чітко визначених дій письмового характеру (оскільки саме так можна достеменно зафіксувати момент початку перебігу шестимісячного терміну), однак така форма не передбачена законодавством [3].

Взагалі введення конструкції набуття права власності за давністю володіння, чим власне і є згадуваний термін в шість місяців, обумовлене практичними потребами цивільного обігу. Даний інститут має багату історію, починаючи з XIII ст. набувальна давність згадувалася в руському праві, проте його законодавче закріплення не було постійним. Ми стоїмо на тій позиції, що володіння для набувальної давності є обов'язковим фактом, не будучи при цьому речовим правом. На доказ цього можна навести наступні основні аргументи: володіння для набувальної давності не захищається ні від набувача, ні від титульного власника, що є одним з основних ознак речового права. Відмінність безпосереднього володіння від речового права полягає в процедурі припинення, де в першому випадку припинення володіння спостерігається у зв'язку з втратою речі, а в другому – при необхідності здійсненні спеціального акту. Як відомо, речовому праву властиво право дотримання, тоді як давність володіння безпосередньо пов'язане з суб'єктом, який здійснює панування над річчю і передає її в порядку особистого правонаступництва.

Таким чином, ми бачимо, що правове регулювання інституту знахідки вимагає вирішення багатьох нагальних проблем. На нашу думку, ключовим напрямком вдосконалення всього комплексу норм щодо набуття права власності на знахідку має бути посилення механізмів захисту права власності особи, яка загубила річ та механізмів запобігання набуття права власності на знахідку особою, яка її знайшла та не вжила всього комплексу заходів спрямованих на повернення такої речі її титульному власнику або умисно приховала такий факт й незаконно заволоділа нею.

Висновки. Набуття права власності, як правова категорія, є наріжним каменем відносин власності загалом. В цьому аспекті проблема теоретико-методологічного обґрунтування процесу зміни беззахайними речами свого власника зводиться до пошуку найбільш оптимально-

го співвідношення, так би мовити балансу, інтересів титульного власника таких речей щодо захисту свого права та необхідності якомога скорішого повернення безхазяйних речей до цивільного обігу. В даному випадку правове значення має не те, знає або не знає власник, де знаходиться його річ, а те, знає чи не знає особа, яка знайшла річ її власника, а також його волю відносно речі. Невідомість власника і його воля щодо розпорядження річчю є підставою для пошуку власника і життя інших правових заходів передбачених ст. 337-338 ЦК України.

Разом з тим вказані норми не достатнім чином конкретизують порядок зберігання знахідки, а саме яким

чином та хто має її зберігати, а також чи може особа яка її зберігає використовувати знахідку протягом шести місяців до набуття на неї права власності або до моменту її повернення титульному власнику. Вдосконалення потребує процедура волевиявлення особи, що знайшла річ стосовно реалізації свого права на набуття права власності на знахідку. Мова йде про формалізацію акту волевиявлення, який виражається у комплексі конкретних та чітко визначених дій письмового характеру. Суттєвого уточнення потребує механізм використання знахідки після відмови особи що знайшла її від набуття нею права власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Административная юстиция и административное судопроизводство: зарубежный опыт и российские традиции [Текст] = Administrative Justice and Administrative Proceedings. Foreign Experience and Russian Tradition / Л. А. Николаева, А. К. Соловьева. – СПб.: Изд. Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. – 332 с.
2. Вороніна Н.В. Підстави набуття права власності / Н.В. Вороніна // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (присвячено 120-річчю від дня народження). – О.: Фенікс. – 2008. – С. 134 – 136.
3. Вороніна Н.В. Співвідношення понять «знахідка» та «безхазяйне майно» / Н.В. Вороніна // Правове життя сучасної України: Тези доповідей міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу. – О.: Фенікс. – 2009. – С. 378 – 379.
4. Генкин Д.М. Право собственности в СССР / Д.М.Генкин. – М., 1961. – С. 127
5. Гражданское право: В 2 т. Т. 1: Учебник / Под ред. Е.А. Суханова. М., 1994. – С. 205.
6. Иоффе О.С. Избранные труды: В 4 т. Т. 2. Советское гражданское право / О.С.Иоффе. – СПб., 2004. – С. 405-407.
7. Лисаченко А.В. Приобретение права собственности: Дис. ... канд. юрид. наук. / А.В.Лисаченко – Екатеринбург, 2002. – С. 22, 23
8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук ; Ін – т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2006. – 20 с.
9. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – ст. 356
10. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар за заг. ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитоновної, Н.Ю. Голубевої, К.: Права єдність., 2007. – 1140 с.
11. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б.Б.Черепяхин. – М., 1962. – С. 90-100